

Η ΙΣΤΟΡΙΑ των γλωσσών είναι ένα θέμα που ανέκαθεν κέντριζε την περιέργεια του ανθρώπου. Πώς συνδέεται η γλώσσα που μιλάμε με προγενέστερες μορφές της, με ποιες άλλες γλώσσες συγγενεύει γενετικά έχοντας κοινή καταγωγή, πόσο πίσω μπορεί να φτάσει η γνώση μας για μια γλώσσα, πότε και πώς πρωτομίλησε ο άνθρωπος και ποια είναι η αρχαιότερη γλώσσα; Από τα διάφορα ερωτήματα που σχετίζονται με το παρελθόν των γλωσσών, άλλα είναι επιστημονικά προσπελάσιμα, ενώ άλλα βρίσκουν τη λύση τους μόνο στον χώρο των μύθων και της θρησκείας. Γεγονός είναι ότι το ενδιαφέρον μας για την ιστορία των γλωσσών είναι πολύ πιο έντονο από το ενδιαφέρον για τις ίδιες τις γλώσσες. Ακόμα και σήμερα, πολύς κόσμος θεωρεί ότι η γλωσσολογία ταυτίζεται με την ετυμολογία ή ότι αντικείμενό της είναι αποκλειστικά η ιστορία των γλωσσών. Οι γλώσσες, εξάλλου, άρχισαν να μελετώνται από την επιστήμη, ως συστήματα ανεξάρτητα από την ιστορία τους, μόλις τον 20ό αιώνα. Η περιέργεια των ανθρώπων για την ιστορία των γλωσσών κάποιες φορές ξέφυγε από τα όρια του απλού στοχασμού ή του μύθου, παίρνοντας τη μορφή της επιστημονικής σκέψης. Το απόγειο αυτής της προσέγγισης θα έρθει τον 19ο αιώνα με την ιστορική-συγκριτική γλωσσολογία. Αρκετές φορές, επίσης, η αναζήτηση του παρελθόντος των γλωσσών προσέλαβε ιδεολογικές-πολιτικές προεκτάσεις. Κατεξοχήν παράδειγμα εδώ η διαμόρφωση των εθνικών κρατών στην Ευρώπη, διαμόρφωση κατά την οποία η γλώσσα, θεωρούμενη συστατικό στοιχείο –ενοποιητικό και διατηρητικό συγχρόνως– του έθνους, έπαιξε σημαντικότατο ρόλο.

Η *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*: Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα, που εξέδωσαν το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών και το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, με την επιστημονική επιμέλεια του καθηγητή Α.-Φ. Χριστίδη, τον Σεπτέμβριο του 2001, καλύπτει –όπως κάθε βιβλίο ιστορίας

Η **Ρέα Δελβερούδη** διδάσκει γλωσσολογία στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

γλωσσών– την περιέργειά μας για μια γλώσσα με μακρά ιστορία, για την οποία έχουμε την τύχη να διαθέτουμε πλήθος μνημείων. Μέσα από τις πάνω από χίλιες σελίδες της προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό το απόσταγμα των γνώσεων που μέχρι σήμερα έχουν κατακτηθεί από όσους επιστήμονες –από τη δική του επιστημονική σκοπιά ο καθένας– μελετούν την αρχαία ελληνική στο χρονικό πλαίσιο που ορίζει ο υπότιτλος του τόμου. Το περιεχόμενο της *Ιστορίας*, όμως, δεν προσφέρει απλώς απαντήσεις σε ερωτήματα που κατά καιρούς ενδέχεται να έχουν απασχολήσει τον μέσο αναγνώστη (λ.χ. ποιες είναι οι απαρχές της ελληνικής, ποιες γλώσσες υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο πριν από την ελληνική, πόσες και ποιες είναι οι διάλεκτοι της αρχαίας ελληνικής και ποιες οι μεταξύ τους σχέσεις) αλλά γεννά ερωτήματα, που πιθανόν ο μέσος αναγνώστης δεν είχε υποψιαστεί, προσφέροντας συγχρόνως και τις απαντήσεις σε αυτά. Τέτοια ερωτήματα μπορεί να είναι οι σχέσεις της ελληνικής με άλλες γλώσσες, όπως οι ινδικές ή οι κελτικές, η μεταφραστική πράξη κατά την αρχαιότητα της οποίας ο ένας πόλος είναι η ελληνική και ο άλλος η εβραϊκή, η λατινική ή, ακόμα, η λυκική και η συριακή, οι διάφορες οριακές χρήσεις της αρχαίας ελληνικής, με τον προφητικό και τον μαγικό λόγο, την αισχρολογία και τον λόγο των παιδιών. Ασφαλώς, ήδη προηγούμενες Ιστορίες της ελληνικής γλώσσας είχαν αναφερθεί σε ορισμένα από αυτά τα «πρωτότυπα» για τον μέσο αναγνώστη θέματα. Λ.χ. η *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας* των Ο. Hoffmann, Α. Debrunner και Α. Scherer (μτφρ. Χ. Π. Συμεωνίδη, Θεσσαλονίκη, 1983) αναφέρεται στις σχέσεις της ελληνικής με τη λατινική, την ιουδαϊκή, την κοπτική, καθώς και στα δάνεια της ελληνικής από τη φρυγική, την περσική, την αιγυπτιακή, τη λατινική. Η αναφορά αυτή, ωστόσο, δεν παίρνει την εκτεταμένη αναλυτική μορφή που βρίσκουμε στην *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* του ΙΝΣ/ΚΕΓ. Και οπωσδήποτε, το εύρος της θεματολογίας που καλύπτεται από αυτή την πρόσφατη *Ιστορία*, εξ όσων τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν έχει προηγούμενο στην ιστοριογραφία της αρχαίας ελληνικής. Μέσα από την *Ιστορία* έχουμε επίσης τη σχολαστική καταγραφή των ζητημάτων που απασχολούν ακόμα την επιστήμη και τις διαφορετικές προσεγγίσεις που έχουν προταθεί, κατά καιρούς και κατά σχολές, χωρίς να έχει επιτευχθεί η καθολική ομοφωνία της επιστημονικής κοινότητας, λ.χ. ο ακριβής κατάλογος των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και οι σχέσεις της ιν-

δοευρωπαϊκής οικογένειας με άλλες οικογένειες γλωσσών (κείμενο Β.1.1.), ο εντοπισμός της κοιτίδας των Ινδοευρωπαίων και ο χρόνος της ινδοευρωπαϊκής διασποράς (Β.1.3), η αποκατάσταση μέσα από γλωσσικά τεκμήρια του ινδοευρωπαϊκού πολιτισμού (Β.1.3), ο προσδιορισμός των προελληνικών γλωσσών από τις οποίες η ελληνική έχει δανειστεί λέξεις (Β.3.1), οι γλώσσες που αναπαριστά η γραμμική Α' ή οι κυπριωτικές γραφές (Β.3.2, Β.3.3.), η ένταξη σε γλωσσική οικογένεια της ετεοκυπριακής και της ετεοκρητικής (Β.3.5, Β.3.6), ο χρόνος και ο τόπος παραλαβής της αλφαβητικής γραφής στην Ελλάδα (Β.6), η διαδικασία εισόδου των ελληνικών φύλων στον ελλαδικό χώρο (Γ.1, Γ.3.5) κ.ά. Αν και τα προβλήματα αυτά είναι γνωστά στους ειδικούς και αρκετά από αυτά έχουν ήδη παρουσιαστεί σε προηγούμενες Ιστορίες, η εκτενής αναφορά σε αυτά αλλά και το αντικειμενικό πλεονέκτημα της πρόσφατης συγγραφής, που επιτρέπει την παρουσίαση των τελευταίων επιστημονικών εξελίξεων, καθιστούν την *Ιστορία* μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών για όσους θα ήθελαν να έχουν μια σφαιρική σχετική πληροφόρηση.

Μια πρώτη επαφή με την *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* αποκαλύπτει τρία ιδιαίτερα –εξωτερικά– χαρακτηριστικά της:

α. Πρόκειται για έργο σπονδυλωτό και συλλογικό, στο οποίο 77 συγγραφείς καταθέτουν τις γνώσεις τους για τα επιμέρους θέματα και του οποίου το περιεχόμενο δεν ακολουθεί μια γραμμική-χρονολογική σειρά, αλλά οργανώνεται με βάση εννέα θεματικές ενότητες.

β. η *Ιστορία* επικεντρώνεται –όπως δηλώνει και ο υπότιτλος– στην αρχαία ελληνική γλώσσα.

γ. το κύριο βάρος του έργου πέφτει περισσότερο σε αυτό που αποκαλείται «εξωτερική ιστορία», δηλαδή στην πορεία της γλώσσας μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, τον συσχετισμό της με το περιβάλλον, τους ομιλητές της, τις ανάγκες επικοινωνίας που αυτοί είχαν, τις επαφές της με άλλες γλώσσες, και λιγότερο στην «εσωτερική ιστορία», που μελετά τη μορφή και την εξέλιξη της γλώσσας ως δομής.

Αυτά τα εξωτερικά χαρακτηριστικά αντιδιαστέλλουν, έστω μερικώς, την *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ από άλλα πρόσφατα ομόθεμα έργα. Ως προς το πρώτο χαρακτηριστικό, η *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ διαφοροποιείται από την *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας* του Η. Tonnet (μτφρ. Μ. Καραμάνου, Π. Λιαλιάτσος, Αθήνα: Παπαδήμας, 1995) και το bi-

βλίο του G. Horrocks, *Greek: A History of the Language and its Speakers* (Λονδίνο, Ν. Υόρκη: Longman, 1997), που αποτελούν και τα δύο έργα ενός συγγραφέα και των οποίων η δομή δεν είναι σπονδυλωτή, αλλά ακολουθεί μια γραμμική-χρονολογική σειρά. Η *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ μοιράζεται το χαρακτηριστικό των πολλαπλών συγγραφών με την *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (Αθήνα: ΕΛΙΑ, 1999), που επιμελήθηκε ο Μ. Ζ. Κοπιδάκης, με τη διαφορά ότι στην τελευταία συμβάλλουν αποκλειστικά έλληνες επιστήμονες, ενώ στην *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ συμμετέχουν και ξένοι ειδικοί. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αντιδιαστέλλει την *Ιστορία* από τα τρία προαναφερθέντα έργα, καθώς αυτά έχουν ως αντικείμενό τους συνολικά την ελληνική γλώσσα, από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας. Ιδιαίτερα η *Ιστορία* του H. Tonnelt, αν και καλύπτει όλο το φάσμα της ελληνικής, το πράττει από την ειδική σκοπιά του νεοελληνιστή, που δίνει το κύριο βάρος στη νέα ελληνική, και για τον οποίο οι προηγούμενες φάσεις έχουν ενδιαφέρον στον βαθμό που προαναγγέλλουν και φωτίζουν τα δεδομένα της νεότερης γλώσσας. Τέλος, το τρίτο χαρακτηριστικό, η *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ το μοιράζεται με την αντίστοιχη του ΕΛΙΑ –αν και, λόγω των διαφορών στον γενικότερο σχεδιασμό των δύο έργων, η θεματολογία που καλύπτει η πρώτη είναι σαφώς ευρύτερη και η έκταση των κειμένων μεγαλύτερη– και εν μέρει με αυτή του G. Horrocks, η οποία ισορροπεί ανάμεσα στην «εσωτερική» και «εξωτερική» ιστορία με, ίσως, μια ελαφρά κλίση υπέρ της πρώτης. Αντίθετα, η *Ιστορία* του H. Tonnelt είναι σαφώς στραμμένη προς την ιστορία των γλωσσικών μορφών.

Τα τρία αυτά χαρακτηριστικά, που ασφαλώς φαίνονται τεχνικά και επιφανειακά, υπαγορεύονται από τη βαθύτερη λογική που διέπει το όλο έργο. Διότι, παρά τον μεγάλο αριθμό των συγγραφών και την ετερογένεια των θεμάτων που αναπτύσσονται, υπάρχει μια κόκκινη κλωστή που διατρέχει τον τόμο, και που ρητά εμφανίζεται στο Σημείωμα της έκδοσης, στην Εισαγωγή αλλά και στα επιμέρους εισαγωγικά σημειώματα κάθε ενότητας, που υπογράφει ο επιμελητής της *Ιστορίας* Α.-Φ. Χριστίδης.

Η έμφαση στην «εξωτερική» ιστορία επιβάλλεται από τη βασική αρχή ότι η ιδιαίτερη μοίρα της ελληνικής γλώσσας –κυρίως η επιβίωση και η συνέχειά της μέχρι σήμερα, που δεν βρίσκει παράλληλό της ούτε στην άλλη «ισχυρή» γλώσσα του αρχαίου κόσμου, τη λατινική– δεν οφείλεται σε κάποια εγγενή χαρακτηριστικά (λ.χ. στατικότητα), που διακρίνουν την ελληνική έναντι

άλλων γλωσσών, αλλά είναι προϊόν ιστορικών συγκυριών και διαδικασιών. Ας σημειωθεί πως η βασική γλωσσολογική/κοινωνιο-γλωσσολογική αρχή ότι η πορεία μιας γλώσσας δεν απορρέει από εγγενείς ιδιότητές της, αλλά είναι προϊόν πολιτικών, πολιτισμικών και οικονομικών παραγόντων, δεν είναι νέα. Ήδη το 1913 ο A. Meillet (*Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris: Hachette) τόνιζε ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την εξέλιξη μιας γλώσσας παρά μόνο μελετώντας τις ιστορικές συγκυρίες και τις κοινωνικές περιστάσεις όπου αυτή η γλώσσα αναπτύχθηκε. Πρόσφατα, η αρχή αυτή εφαρμόστηκε στη συγγραφή της ιστορίας μιας άλλης μεγάλης παγκόσμιας γλώσσας, των ημερών μας αυτή τη φορά, της αγγλικής, στο πεντάτομο έργο *The Cambridge History of the English Language*. Έτσι, στόχος της *Ιστορίας* είναι, φωτίζοντας τις ιστορικές συγκυρίες και διαδικασίες που όρισαν τη μοίρα της αρχαίας ελληνικής, να δοθεί μια λογική ερμηνεία σε κάτι που αλλιώς θα φάνταζε ως υπερφυσική ιδιότητα, θαύμα ή φαινόμενο. Όσο λογικό και αυτονόητο και αν φαίνεται κάτι τέτοιο, μέχρι σήμερα δεν είχε επιχειρηθεί με συστηματικό τρόπο. Όπως γράφει ο Χριστίδης στην Εισαγωγή (σελ. 10-11), όλη η συζήτηση περί συνέχειας και ενότητας της ελληνικής γλώσσας, τόσο από τους «καθαριστές» όσο και από τους «δημοτικιστές», περιστρέφεται μάλλον γύρω από την αξιολόγηση αυτής της ιδιαίτεροτητας παρά επιζητά την ερμηνεία της.

Η επιλογή μιας τέτοιας προοπτικής, που στοχεύει να καταλήξει σε μια επιστημονική εξήγηση των δεδομένων, συμβαδίζει και υποστηρίζεται από την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης στάσης απέναντι στο ίδιο το αντικείμενο μελέτης. Για τον Χριστίδη, η ιδιαίτερη ιστορική αίγλη που χαρακτηρίζει την ελληνική «δεν πρέπει να μυθοποιείται στην κατεύθυνση μιας ιδεολογικής γλωσσικής ανωτερότητας, με όλα τα (κοινωνικά) παρεπόμενά της. Όλες οι γλώσσες, «μικρές» ή «μεγάλες», είναι, το ίδιο, μνημεία της ανθρώπινης νόησης» (σημείωμα της έκδοσης, κγ'). Σε αυτή την προοπτική και σε αυτή τη στάση βρίσκεται ίσως και η αιτιολόγηση του δεύτερου χαρακτηριστικού του τόμου, η εστίαση, δηλαδή, στην αρχαία ελληνική γλώσσα. Η εξαντλητική περιγραφή αυτής –στον βαθμό που οι υπάρχουσες πηγές το επιτρέπουν– και η ιδιαίτερη έμφαση στην ποικιλομορφία της –στη συγχρονική διάσταση (διάλεκτοι, γραπτός/προφορικός λόγος, διαφορετικές χρήσεις της γλώσσας, ειδικά λεξιλόγια κλπ.), αλλά και τη διαχρονική (διάφορες φάσεις από τη μυκηναϊκή έως

την κοινή)– μας επιτρέπει να αποδεσμευτούμε από οποιαδήποτε μυθοποιητική αντίληψη απέναντί της και να τη δούμε όχι ως μια μοναδική εξαίρεση στο σύνολο των γλωσσών αλλά ως μία από τις ποικίλες μορφές που έχει προσλάβει το καθολικό χαρακτηριστικό του ανθρώπου, ο λόγος. Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι αυτή η επεκέντρωση στην αρχαία ελληνική δεν εμποδίζει συχνές αναφορές σε ζητήματα σύνδεσής της με τη νέα ελληνική. Θα μπορούσε κάποιος, βέβαια, να δει πίσω από τον υπότιτλο την υπόσχεση ενός δεύτερου ή και τρίτου τόμου που θα πραγματευόταν τις κατοπινές φάσεις της ελληνικής. Όπως και να έχουν τα πράγματα, το έργο διατηρεί την αυτοτέλειά του. Το ζήτημα της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας, η πραγμάτευση του οποίου θα επέβαλλε τη διεξοδική αναφορά σε όλες τις ιστορικές φάσεις της γλώσσας, θεωρείται πλέον δεδομένο για την επιστημονική κοινότητα. Εάν, επομένως, δεχθούμε ότι το ζήτημα της συνέχειας έχει κλείσει, το ζήτημα που θέτει η *Ιστορία* και για το οποίο παίρνει θέση είναι η ίδια η φυσιογνωμία της αρχαίας ελληνικής και η στάση μας απέναντί της. Ας σημειωθεί εδώ, παρενθετικά, ότι ο Χριστίδης στην Εισαγωγή, επισημαίνει το γεγονός ότι στην ιστοριογραφία της ελληνικής, το ζήτημα της συνέχειας αφορούσε πάντα τις «κοινές» μορφές της ελληνικής –η καθιερωμένη αντίληψη ότι ιστορία μιας γλώσσας είναι η ιστορία των κοινών μορφών της–, αγνοώντας τις «περιθωριακές» διαλέκτους, όπου η συνέχεια θα ήταν ευκολότερα αμφισβητήσιμη. Θυμίζει, επίσης, την «παράφωνα» άποψη του μεγάλου ινδοευρωπαϊστή A. Meillet, που υποστήριξε ότι η νεώτερη ελληνική δεν υστερεί σε νεωτερισμούς έναντι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Το τρίτο χαρακτηριστικό, η σπονδυλωτή μορφή του έργου και ο συλλογικός-διεπιστημονικός χαρακτήρας, απορρέει ευθύς αμέσως. Η ιστορία της γλώσσας και, ιδιαίτερα, η «εξωτερική» ιστορία δεν θα μπορούσε να είναι έργο αποκλειστικά ενός γλωσσολόγου ή ενός φιλόλογου. Αναγκαστικά γίνεται τόπος συνάντησης περισσότερων επιστημόνων που ο καθένας, από την πλευρά της δικής του επιστήμης –είτε αυτή είναι η αρχαιολογία είτε η φιλολογία είτε η γλωσσολογία, η ιστορία ή η θρησκευσιολογία–, συμβάλλει στην ανίχνευση των ζητούμενων. Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι η διεπιστημονικότητα αποτελεί παραδοσιακό χαρακτηριστικό όσων επιστημόνων ασχολούνται με την αρχαιότητα, δεδομένου ότι στη μελέτη αυτής αναγκαστικά διαπλέκονται η ιστορία,

η αρχαιολογία, η φιλολογία, η γλωσσολογία. Ιδιαίτερα οι γλωσσολόγοι που μελέτησαν τις αρχαίες γλώσσες –λ.χ. ο E. Benveniste, ο A. Meillet, ο P. Chantraine– είχαν την εποπτεία όλου του φάσματος της αρχαιογνωστικής επιστήμης. Στις μέρες μας ωστόσο, που η εξειδίκευση και ο διαχωρισμός των γνωστικών αντικειμένων είναι όλο και πιο έντονοι, είναι δύσκολο να υπάρξει επιστήμονας που να κατέχει επαρκώς όλο το εύρος των σημερινών κατακτήσεων της αρχαιογνωσίας, πολύ περισσότερο, όταν αυτό παίρνει την έκταση που σχεδίασε ο επιμελητής της *Ιστορίας*. Είναι επιβεβλημένα, συνεπώς, η αναζήτηση της συνδρομής περισσότερων ερευνητών, επιλογή γενναία, καθώς ενέχει τον κίνδυνο να αλλοιώσει την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του έργου που έχει αρχικά συλλάβει ο επιμελητής. Ίσως η σημαντικότερη συνάντηση που πραγματοποιείται μέσα από τις σελίδες της *Ιστορίας* είναι αυτή της γλωσσολογίας και της κοινωνιογλωσσολογίας με τις αρχαιογνωστικές επιστήμες. Η νέα ματιά πάνω στο γνωστικό αντικείμενο της γλώσσας, που έφερε η πρώτη κατά τον 20ό αιώνα και η δεύτερη στο δεύτερο μισό του, επέτρεψε στις αρχαιογνωστικές επιστήμες να ανανεώσουν τη θεματική τους και να επαναπροσδιορίσουν τους στόχους τους. Η *Ιστορία* παρουσιάζει συγκεντρωμένες αυτές τις νέες κατακτήσεις σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Τα τρία τεχνικά χαρακτηριστικά της *Ιστορίας*, που εύκολα απομονώνει ο αναγνώστης, υπαγορεύονται, επομένως, από τη γενικότερη αντίληψη που υποστηρίζει και δικαιολογεί τη συγγραφή της. Οι βασικοί άξονες αυτής της αντίληψης εκπορεύονται από αξιώματα της σύγχρονης γλωσσολογικής επιστήμης, όπως:

1. Δεν υπάρχουν ανώτερες και κατώτερες γλώσσες. Κάθε γλώσσα αποτελεί περίπλοκο σύστημα επικοινωνίας κατάλληλο να εξυπηρετεί τις ανάγκες της γλωσσικής κοινότητας που την ομιλεί. Η ιδιαίτερη καλλιέργεια και ο εμπλουτισμός μιας γλώσσας προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση είναι προϊόν αυτών των αναγκών επικοινωνίας και των εκάστοτε ιδιαίτερων ιστορικών συγκυριών.

2. Οι γλώσσες ως συστήματα δεν χαρακτηρίζονται από στατικότητα αλλά από δυναμικότητα. Η φυσική κατάσταση μιας γλώσσας είναι να αλλάζει (ή, χρησιμοποιώντας έναν περισσότερο αξιολογικό όρο, να εξελίσσεται) και η αλλαγή στη γλώσσα δεν σημαίνει φθορά.

3. Η γλώσσα δεν ταυτίζεται με τη γρα-

φή. Η γραφή είναι ένας κώδικας που απεικονίζει τη γλώσσα και που εμφανίζεται όταν συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες το καθιστούν αναγκαίο. Μια γλώσσα που δεν έχει γραφή δεν είναι κατώτερη, όπως δεν είναι κατώτερος ένας πολιτισμός που δεν έχει αποτυπωθεί σε γραπτά μνημεία.

4. Μια γλώσσα δεν είναι ποτέ «μία» και ενιαία. Όταν αναφερόμαστε στην τάδε ή τη δείνα γλώσσα κάνουμε αναγκαστικά μια αφαίρεση γιατί οι γλώσσες εμφανίζονται πάντα μέσα από ποικιλίες: γεωγραφικές, κοινωνικές (κατά ηλικίες, φύλα, κοινωνικά στρώματα, επαγγέλματα), ποικιλίες που σχετίζονται με το ύψος ή τη χρήση (υψηλό/χαμηλό ύψος, λογοτεχνικό, φιλικό, επίσημο) και ποικιλίες που σχετίζονται με το κανάλι επικοινωνίας (γραπτός λόγος, προφορικός λόγος και, τώρα πια, «ηλεκτρονικός»).

Αυτά τα αξιώματα, που αποτελούν κοινούς τόπους για τους γλωσσολόγους σήμερα –αλλά συναντούν ακόμα δυσκολίες στο να γίνουν ευρέως γνωστά και αποδεκτά–, έχουν ήδη εφαρμοστεί σε επιμέρους μελέτες που αφορούν ζητήματα ιστορίας της ελληνικής γλώσσας: εδώ όμως αξιοποιούνται για τον σχεδιασμό και τη συγγραφή ενός έργου που στοχεύει στη σφαιρική απεικόνιση της ελληνικής γλώσσας, από τις αρχές έως την ελληνιστική εποχή. Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να σταχυολογήσουμε ορισμένα από τα σημεία όπου είναι εμφανής η επίδραση αυτών των αξιωμάτων.

Μια από τις καινοτομίες του βιβλίου αποτελεί η πρώτη ενότητα, που επιγράφεται «Το γλωσσικό φαινόμενο». Η παρουσία της ενδέχεται να εκπλήξει έναν αναγνώστη εξοικειωμένο με την ανάγνωση βιβλίων ιστορίας γλωσσών (θυμίζουμε ωστόσο ότι ένα παράλληλο –θρουμένων βεβαίως των αναλογιών– έχουμε στο μικρό εγχειρίδιο του G. Thomson *Η ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα*, Αθήνα: Κέδρος 1989³). Η ενότητα αποτελείται από επτά κεφάλαια που πραγματεύονται ζητήματα γενικής γλωσσολογίας: δεν αναφέρονται, δηλαδή, σε μια συγκεκριμένη γλώσσα –εδώ, την ελληνική– αλλά παρουσιάζουν πτυχές του γλωσσικού φαινομένου στην ολότητά του. Στόχος είναι να αναδειχθούν τα κοινά χαρακτηριστικά που διέπουν το ενιαίο φαινόμενο «γλώσσα», απότοκο της ανθρώπινης νόησης. Αυτού του φαινομένου η ελληνική αποτελεί ένα συμβάν ανάμεσα σε πολλά άλλα, που για διάφορους εξωγλωσσικούς λόγους γνώρισε τη δική του ιδιαίτερη ιστορία. Όσο και αν φαίνεται παράξενη η πρόταξη αυτής της ενότητας σε ένα βιβλίο όχι γενικής γλωσσολογίας αλλά ιστορίας μιας συγκεκρι-

κριμένης γλώσσας, η ιδιαίτερη στάση απέναντι στο γνωστικό αντικείμενο που χαρακτηρίζει την *Ιστορία*, δηλαδή μια στάση νηφάλιας σεμνότητας, χωρίς μυθοποιητικές εξάρσεις, τη δικαιολογεί απολύτως –αν δεν την επιβάλλει.

Το πρώτο κεφάλαιο της ενότητας, «Η φύση της γλώσσας», είναι μια πραγματεία (πρόκειται για το εκτενέστερο όλων των κεφαλαίων) που υπογράφεται από τον επιμελητή του έργου Α.-Φ. Χριστίδη. Με αναφορές στον πατέρα της σημειολογίας C. S. Peirce και σε φιλοσόφους και ψυχολόγους που ασχολήθηκαν με τη γλώσσα, όπως οι G. W. F. Hegel, S. Kierkegaard, L. S. Vygotsky, J. Piaget, J. Lacan, περιγράφεται και ερμηνεύεται η μοναδικότητα της ανθρώπινης γλώσσας και η αντίστιξη της προς άλλες μορφές επικοινωνίας, ανθρώπινης ή ζωικής. Η γλώσσα, ως συμβολικό σύστημα, χαρακτηρίζεται από αφαίρεση και γενίκευση, σε αντίθεση με την απλή κραυγή ή με άλλα συστήματα επικοινωνίας, που μένουν στο επίπεδο της δείξης, της άμεσης δηλαδή σύνδεσης με το βίωμα και το πλαίσιο. Αυτή, όμως, η συμβολική γλώσσα διατηρεί στοιχεία που θυμίζουν την καταγωγή της, δηλαδή τη δείξη, την «πρωτογενή βίωση και σήμανση της εμπειρίας», και τα οποία έρχονται στην επιφάνεια σε ορισμένες οριακές χρήσεις της. Η ποίηση και ο μαγικός λόγος, ακραίες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας, επιχειρούν την «υπέρβαση της συμβολικής, προτασιακής γλώσσας» και «την «κάθοδο» προς τη δεικτική «γείωση» της γλώσσας». Το ζήτημα της οριακής χρήσης της γλώσσας μέσα από τη μαγεία, την προφητεία, την αισχρολογία, όπου ο λόγος προσπαθεί να πάρει τη θέση της πράξης, θα επανεξεταστεί –με την ιδιαίτερη μορφή που πήρε πλέον στην αρχαία ελληνική– στο τέλος του τόμου, μέσα από τα κείμενα του δεύτερου παραρτήματος.

Στα επόμενα επτά κεφάλαια αυτής της πρώτης ενότητας, το γλωσσικό φαινόμενο διερευνάται με τη συμβολή διαφορετικών επιστημών, των οποίων τα επιμέρους κεφάλαια συνοψίζουν τα αιτούμενα, τις διαμάχες και τις κατακτήσεις, από τις πλέον παγιωμένες και γνωστές έως τις πιο πρόσφατες: «καθαρή» γλωσσολογία, νευροβιολογία, φιλοσοφία της γλώσσας, σημειολογία, εξελικτική βιολογία, αρχαιολογία, ψυχολογία. Ορισμένες από τις βασικές αρχές που διέπουν την *Ιστορία* εξαγγέλλονται εδώ και τεκμηριώνονται επιστημονικά –λ.χ.: «η έννοια του γλωσσικού συστήματος, εάν χρειάζεται να διατηρηθεί, πρέπει να συμπεριλάβει την ποικιλομορφία που απαντά

σε μια γλωσσική κοινότητα» (Α.2, σελ. 61) ή: «η γραμματική ανάλυση αντιπροσωπευτικών δειγμάτων ιστορικά και γεωγραφικά άσχετων γλωσσών φαίνεται να δείχνει όχι μόνο ότι η γραμματική κάθε γνωστής γλώσσας είναι εξίσου περίπλοκη με τη γραμματική κάθε άλλης (...) αλλά και ότι οι ίδιες οι (εξίσου πολύπλοκες) γραμματικές όλων των γνωστών γλωσσών υπακούουν, όταν αναλυθούν σε ένα αρκούντως αφηρημένο επίπεδο, σε έναν κεντρικό πυρήνα κοινών οργανωτικών αρχών» (Α.5, σελ. 77).

Αν το πρώτο αξίωμα της γλωσσολογίας που αναφέρθηκε –ότι δηλαδή όλες οι γλώσσες αποτελούν επιμέρους εκφράσεις ενός κοινού φαινομένου που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή και γεωγραφικό πλάτος και αν ζει– γίνεται εμφανές στην πρώτη ενότητα της *Ιστορίας*, το δεύτερο αξίωμα –ότι δηλαδή οι γλώσσες είναι δυναμικά και όχι στατικά συστήματα– διατρέχει όλο τον τόμο. Ήδη, το τελευταίο κεφάλαιο της Α' ενότητας πραγματεύεται τη γλωσσική αλλαγή από θεωρητική άποψη. Ασφαλώς, είναι απόλυτα αναμενόμενο ένα βιβλίο ιστορίας γλώσσας να ασχολείται με την εξελικτική πορεία αυτής στο χρονικό διάστημα που ορίζει ο συγγραφέας του. Συχνά ωστόσο, οι ιστορίες της ελληνικής γλώσσας δίνουν ιδιαίτερο βάρος σε ορισμένες από τις φάσεις της. Για παράδειγμα, η *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας* του Η. Τονητ, καθώς ενδιαφέρεται να προσδιορίσει, μέσα από την όλη ιστορία της ελληνικής, τα στοιχεία που οδήγησαν στη νέα ελληνική, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κοινή, αφιερώνοντας ελάχιστα στο χώρο στις αρχαίες διαλέκτους. Η κοινή έχει επίσης τη μερίδα του λέοντος, όσον αφορά την αρχαία περίοδο, στο βιβλίο του G. Horrocks (ό.π.). Η *Ιστορία* που επιμελήθηκε ο Α.-Φ. Χριστίδης, αντίθετα, ακολουθεί την πορεία της ελληνικής από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα, χωρίς να δίνει το προβάδισμα σε κάποια από τις επιμέρους περιόδους. Έτσι, στη Β' ενότητα, που μελετά τη διαπλοκή γλώσσας και ιστορίας, τίθεται το θέμα της διαμόρφωσης της ελληνικής γλώσσας και της σχέσης της με προηγούμενες γλωσσικές μορφές: αφενός τη «μητέρα» όλων των γενετικά συγγενών της γλωσσών, δηλαδή την πρωτοϊνδοευρωπαϊκή και αφετέρου τις προελληνικές γλώσσες, που υπήρχαν στον ελληνικό χώρο πριν από την εμφάνιση της ελληνικής. Παρακολουθούμε στη συνέχεια την εμφάνιση της γραφής, αρχικά συλλαβικής και αργότερα αλφαβητικής. Τέλος, βλέπουμε την εξέλιξη

της αρχαίας ελληνικής κατά την ελληνιστική περίοδο, όπου το «μωσαϊκό των διαλέκτων» που συναπαρτίζουν την ελληνική γλώσσα θα δώσει βαθμιαία τη θέση του στην ελληνιστική κοινή η οποία, με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, θα μεταφερθεί σε όλο τον γνωστό τότε κόσμο.

Οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι μελετώνται στη Γ' ενότητα, ενώ η μετάβαση από την «κλασική» ελληνική στην ελληνιστική κοινή μελετάται ειδικότερα, από καθαρά γλωσσική σκοπιά, ως «εσωτερική» ιστορία, στο δεύτερο μέρος της Δ' ενότητας (6.1, 6.2, 6.3), όπου περιγράφονται οι δραστικές εξελίξεις στην προφορά, τη μορφολογία και τη σύνταξη. Το κείμενο 12 της ίδιας ενότητας επιχειρεί να εντοπίσει σε νεωτερισμούς που παρατηρούνται ήδη στην κλασική ελληνική, σε όλα τα γραμματικά επίπεδα, την αφετηρία των εξελίξεων που οδήγησαν στη νέα ελληνική.

Στο ζήτημα της γλωσσικής αλλαγής είναι επίσης αφιερωμένο το τρίτο μέρος των παρατηρημάτων. Πιο συγκεκριμένα, το ΠΑΡ.ΙΙΙ.1 πραγματεύεται τις αλλαγές που σημειώνονται από την πρώιμη ελληνική της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. μέχρι την κλασική περίοδο και, κυρίως, τους νεωτερισμούς που εμφανίζει η αττική διάλεκτος. Τα δύο επόμενα κείμενα (ΠΑΡ.ΙΙΙ.2, ΠΑΡ.ΙΙΙ.3) προσεγγίζουν το ζήτημα της γλωσσικής αλλαγής μέσα από δύο συγκεκριμένες λέξεις: την ιστορία του μορίου *ας* της νέας ελληνικής, που προέρχεται από το ρήμα *αφήμι*, και τη σημασιακή αλλαγή που υπέστη η λέξη *όμοιος*, η οποία από την ομοιότητα που δηλώνει αρχικά έφτασε στη νέα ελληνική να δηλώνει εναντίωση (*όμως*). Με αυτά τα δύο κείμενα έχουμε ακόμα ένα δείγμα των προεκτάσεων που ανοίγει η *Ιστορία* προς τα νέα ελληνικά. Το ζήτημα της σημασιακής εξέλιξης παρουσιάζεται επίσης στο κείμενο Δ.10.2, καθώς και στην τρίτη υποενότητα της Ζ' ενότητας (Ζ.Γ.), στην οποία περιγράφεται η σημασιακή εξέλιξη πέντε εννοιών που συνδέονται με σημαντικά ιστορικά και πολιτισμικά συμβάντα: *ελληνισμός/ελληνίζω*, *φιλοτιμία*, *παράδεισος*, *άγιος* και *ψυχή*.

Η σύγχρονη γλωσσολογία, υποστηρίζοντας την προτεραιότητα του προφορικού λόγου έναντι του γραπτού –ο δεύτερος, φυλογενετικά και οντογενετικά, έπεται του πρώτου–, απέδωσε το κύρος που άρμοζε στην προφορική μορφή των γλωσσών, δείχνοντας συγχρόνως ότι άξιες για μελέτη είναι όλες οι γλώσσες και όχι μόνο όσες διαθέτουν γραφή. Η τοποθέτηση της σχέσης προφορικού/γραπτού λόγου στις βάσεις

που έθεσε η σύγχρονη γλωσσολογία είναι ακόμα μια σταθερά της *Ιστορίας*. Συχνά, όταν αναφερόμαστε σε μια αρχαία γλώσσα, όπως η ελληνική, αυτόματα την ταυτίζουμε με τη γραπτή μορφή της –και μάλιστα τις «ευγενείς» εκδοχές αυτής– επειδή μόνο αυτή μας είναι προσιτή. Η *Ιστορία* μας υπενθυμίζει με συστηματικό τρόπο ότι αυτή η βεβαιότητα είναι εσφαλμένη. Εντάσσεται, επομένως, σε μια σειρά ιστοριών της ελληνικής γλώσσας που έχουν υπογραμμίσει τη σπουδαιότητα του προφορικού λόγου. Για παράδειγμα, ο Α. Meillet (ό.π., σελ. 280) τόνιζε ότι για τον γλωσσολόγο είναι σημαντικό να γνωρίζει κυρίως τη μορφή της προφορικής γλώσσας και όχι τόσο της λογοτεχνικής, για την οποία ενδιαφέρεται κυρίως η ιστορία της λογοτεχνίας. Εδώ έγκειται και η διαφορά μεταξύ μιας γλωσσολογικής ιστορίας και μιας φιλολογικής, που δίνει το βάρος στην ιστορία των λογοτεχνικών κειμένων. Ένα πρόσφατο εξαιρετικό δείγμα γλωσσολογικής ιστορίας της ελληνικής αποτελεί το βιβλίο του G. Horrocks, το οποίο αναφέρεται εκτεταμένα στις προσπάθειες ανασύστασης, μέσα από τα γραπτά τεκμήρια, της προφορικής ελληνικής και των διαφόρων ποικιλιών της. Και οι άλλες πρόσφατες ιστορίες της ελληνικής δεν είναι ανεπηρέαστες από τη θεωρητική «αποκατάσταση» του προφορικού λόγου. Για παράδειγμα, το βιβλίο του Η. Τονητ στοχεύει, όπως δηλώνει και ο ίδιος (ό.π., σελ. 19), στην περιγραφή της ομιλούμενης γλώσσας, με βάση τα γραπτά κείμενα. Επίσης, η *Ιστορία* του ΕΛΙΑ, αν και συνολικά είναι στραμμένη κυρίως προς τη γλώσσα της λογοτεχνίας, δεν παραλείπει να αναφερθεί στη δημώδη και την καθομιλουμένη σε ειδικό κείμενο της αφιερωμένης στα αρχαία ελληνικά ενότητας.

Έτσι, σε επανειλημμένες περιπτώσεις οι συγγραφείς των κειμένων της *Ιστορίας* του ΙΝΣ/ΚΕΓ υπενθυμίζουν ένα βασικό μεθοδολογικό μειονέκτημα της έρευνάς τους: στηρίζεται αποκλειστικά σε γραπτά κείμενα, που αναγκαστικά δίνουν μια περιορισμένη και ενδεχομένως αλλοιωμένη εικόνα της γλωσσικής πραγματικότητας. Δηλώνεται και εδώ ρητά πως απώτερος σκοπός στην περιγραφή μιας γλώσσας, ακόμα και αρχαίας, είναι η απεικόνιση της προφορικής μορφής της (βλ. π.χ. Γ.6), όσο και αν κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά δύσκολο, όταν πρόκειται για μια μορφή γλώσσας που δεν μιλιέται πια. Οι ερευνητές επιχειρούν να ανασυστήσουν τις προφορικές μορφές του λόγου είτε με μαρτυρίες αρχαίων συγγραφέων –λ.χ. ο Ηρόδοτος κάνει λόγο για τέσ-

σερεις ποικιλίες της ιωνικής διαλέκτου, που δεν έχουν όμως ταυτιστεί μέσα από τις επιγραφικές μαρτυρίες (Γ.1, Γ.3.1) και ο Πλάτων μας πληροφορεί ότι η γλώσσα των γυναικών είναι συντηρητικότερη αυτής των ανδρών (Γ.3.1, Γ.6) – είτε από τα λάθη που απαντούν στον γραπτό λόγο και μαρτυρούν κάποιες εξελίξεις που είχαν ήδη συντελεστεί στον προφορικό (Γ.3.1.). Αυτή η προσέγγιση του προφορικού λόγου μέσω του γραπτού θέτει, ωστόσο, ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα που θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του ο ερευνητής (Γ.6).

Σχετικά επίσης με τη σχέση γραπτού/προφορικού λόγου είναι τα εξής ερωτήματα που, σε αντίθεση με τα προηγούμενα, απ'όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, δεν περιλαμβάνονται σε προηγούμενες Ιστορίες της ελληνικής: αν τα διάφορα συστήματα γραφής αντιστοιχούν σε συγκεκριμένους τύπους γλωσσών (Β.2.1.), αν η παρουσία της γραφής συνδέεται με την εμφάνιση σύνθετων πολιτικών συστημάτων (Β.2.2.), καθώς και η θέση του γραπτού λόγου έναντι του προφορικού – το ζήτημα του αλφαριθμητισμού και της προφορικότητας –, στον δημόσιο και ιδιωτικό βίο κατά τις διάφορες χρονικές περιόδους και περιοχές (Β.8, Β.8.2, Η.1).

Τέλος, το αξίωμα ότι δεν υπάρχει «μία» γλώσσα αλλά μόνο ποικιλίες, που συναπαρτίζουν αυτό που αφαιρετικά εμείς θεωρούμε ως μία γλώσσα, είναι επίσης κυρίαρχο στις σελίδες της *Ιστορίας* και θεμελιώδες τόσο για την επιλογή πολλών από τα θέματά της, όσο και για τον τρόπο διάρθρωσής τους. Και αυτή η αρχή, όπως και οι προηγούμενες, είναι πλέον εδραιωμένη στη διεθνή ιστοριογραφία των γλωσσών. Για παράδειγμα, η *Cambridge History of the English Language* αφιερώνει έναν ολόκληρο τόμο, τον πέμπτο, στις ποικιλίες της αγγλικής, ενώ και οι προηγούμενοι τόμοι, που αντιστοιχούν στις επιμέρους περιόδους της ιστορίας της αγγλικής, έχουν ειδικά αφιερωμένα κεφάλαια στις διαλέκτους ή τις κοινωνικές ποικιλίες. Οι J. Picoche και Ch. Marchello-Nizia στην *Histoire de la langue française* (Παρίσι: Nathan, 1989) αφιερώνουν πέντε κεφάλαια στις ποικιλίες της γαλλικής που μιλιούνται εκτός Γαλλίας, ενώ στη νέα έκδοση (1996), οι συγγραφείς, όπως αναφέρουν στον πρόλογο, ανέτρεξαν στη βοήθεια ειδικών για ορισμένες από αυτές τις ποικιλίες. Επίσης, η *Nouvelle Histoire de la langue française* (J. Chaurand επιμ., Παρίσι: Seuil, 1999) αναφέρεται εκτενώς σε διαλέκτους και ιδιώματα και στην πορεία αυτών μέσα στον χρόνο, σε ποικι-

λίες της γαλλικής που μιλιούνται εκτός του «εξαγώνου» (δηλ. της μητροπολιτικής Γαλλίας), καθώς και στις διάφορες κοινωνιογλωσσολογικές ποικιλίες. Όσον αφορά ιδιαίτερα τις ιστορίες της ελληνικής, το βιβλίο του G. Horrocks είναι το πρώτο που έδειξε σαφώς την επίδραση της κοινωνιογλωσσολογίας στις νεότερες μελέτες για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Διαπλέκοντας, με σχεδόν μυθιστορηματική μαεστρία, την εσωτερική με την εξωτερική ιστορία, την ιστορία της γλώσσας και αυτής των ομιλητών της, περιγράφει τις διάφορες μορφές γλώσσας όπως καθορίζονται από γεωγραφικούς και κοινωνικούς παράγοντες (κοινωνική τάξη, βαθμός μόρφωσης, επίπεδα χρήσης). Όπως όμως αναφέραμε προηγουμένως, το βιβλίο του Horrocks στοχεύει στην απεικόνιση της συνολικής ιστορίας της ελληνικής γλώσσας, μέχρι τη σύγχρονη εποχή – η έμφαση, επομένως, δίνεται –όσον αφορά την αρχαία περίοδο– στην κοινή της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου. Η κοινή, εξάλλου, τα τελευταία χρόνια, έχει γίνει πεδίο συστηματικών κοινωνιογλωσσολογικών μελετών (βλ. λ.χ. το έργο του V. Bubenik ή της «ομάδας του Nancy»: Cl. Brixhe, R. Hodot, G. Vottéro, κ.ά.). Η *Ιστορία* του ΙΝΣ/ΚΕΓ, αντίθετα, παρουσιάζει το πανόραμα των γλωσσικών ποικιλιών που συναπαρτίζουν «την» αρχαία ελληνική. Η Γ' ενότητα του τόμου, όπως ήδη σημειώσαμε, δίνει μια αναλυτική εικόνα των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων, με τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της καθεμιάς και τις εξωγλωσσικές συνιστώσες της, ενώ το τελευταίο κείμενο της ενότητας (Γ.6) θέτει, προγραμματικά, τις αρχές στις οποίες πρέπει να στηρίζεται μια σύγχρονη προσέγγιση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων.

Σήμερα, στον δυτικοευρωπαϊκό κόσμο, με την εξασθένηση των τοπικών διαλέκτων/ιδιωμάτων και την επικράτηση σε κάθε κράτος των καθιερωμένων/επίσημων ποικιλιών, είναι δύσκολο να συλλάβουμε μια γλωσσική κατάσταση που έχει τα χαρακτηριστικά ενός «μωσαϊκού διαλέκτων», αμοιβαία καταννητών και ισότιμων. Έτσι όμως έχει, όπως είναι ευρύτερα γνωστό, η κατάσταση στον ελλαδικό χώρο, μέχρι τον 4ο αι. π.Χ., οπότε εδραιώνεται η αττική –με στοιχεία της ιωνικής– ως κοινή διάλεκτος. Συχνά, η «μονοδιαλεκτική» αντίληψή μας μας οδηγεί σε έναν αναχρονισμό, που αποδίδει στην αττική τον χαρακτήρα της «κύριας» διαλέκτου, ακόμα και κατά την κλασική περίοδο, από τον οποίο προκύπτει η εξίσωση: αρχαία ελληνική = αττική διάλεκτος. Αυτή η υπερτίμηση της αττικής διαλέκτου ασφα-

λώς εξηγείται από τον ηγεμονικό ρόλο που άρχισε να παίζει αυτή ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ., καθώς και από την πληθώρα γραπτών μνημείων που έχει αφήσει σε σχέση με τις άλλες διαλέκτους. Αυτοί οι δύο λόγοι –και όχι φυσικά κάποια αντίληψη περί «ανωτερότητας» της μιας διαλέκτου έναντι των άλλων– δικαιολογούν, όπως αναφέρει και ο επιμελητής στη σχετική εισαγωγή, την περιγραφή της δομής της αρχαίας ελληνικής, στη Δ' ενότητα, μέσα από τα χαρακτηριστικά της αττικής.

Επιπλέον, μέσα από τα κείμενα της *Ιστορίας*, τονίζεται το γεγονός της ύπαρξης ποικιλιών ακόμα και στο εσωτερικό των διαλέκτων: «μια γλωσσική κοινότητα, όσο μικρή και αν είναι, δεν είναι ποτέ ομοιογενής: η ηλικία, το φύλο, η κοινωνική θέση, η γεωγραφική καταγωγή κλπ. (βλ. Labov 1994, 58) εισάγουν πλήθος παραλλαγών» (Γ.6, σελ. 365). Ασφαλώς, η σύγχρονη μελέτη των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις εξελίξεις που σημειώθηκαν, από τη δεκαετία του '60 και εξής, στον χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας. Η αυθεντική γλωσσική ποικιλότητα, ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανιχνευθεί. Εάν ο περιορισμός των μαρτυριών στον γραπτό λόγο είναι ένα σημαντικό εμπόδιο για την ανασύνθεση της γλωσσικής πραγματικότητας στην αρχαία Ελλάδα, ένα δεύτερο εξίσου σημαντικό πρόβλημα αποτελεί το δείγμα του πληθυσμού του οποίου η ομιλία αποτυπώνεται στα γραπτά τεκμήρια, εφόσον αυτό αποτελείται, με ελάχιστες εξαιρέσεις, από άρρενες εγγράμματους ενήλικες (Γ.6).

Όμως η διερεύνηση της γλωσσικής ποικιλότητας δεν σταματά εδώ. Η *Ιστορία* αναφέρεται διεξοδικά στις έρευνες που επιχειρούν να ανασυστήσουν την εικόνα της γλωσσικής ποικιλότητας, αφενός κατά τη δεύτερη χιλιετία και αφετέρου, πολύ αργότερα, κατά την παρακμή των διαλέκτων και την επικράτηση της κοινής. Για τη δεύτερη χιλιετία, τα μόνα αποκρυπτογραφημένα τεκμήρια λόγου που διαθέτουμε είναι οι πινακίδες σε γραμμική Β'. Η γλωσσική ομοιογένεια που παρουσιάζει αυτό το υλικό δεν έχει αποτρέψει τη διατύπωση υποθέσεων σχετικών με την ποικιλότητα που προφανώς υπήρχε και εκείνη την εποχή, της οποίας όμως τα τεκμήρια ελλείπουν. Αναφέρονται οι διάφορες υποθέσεις που σχετίζονται με τη γλωσσική φυσιογνωμία της δεύτερης χιλιετίας, η οποία συνδέεται άμεσα με το ιστορικό ζήτημα της μετακίνησης των ελληνικών φύλων (Γ.1, Γ.2, Γ.3.5). Ωστόσο, το διαθέσιμο υλικό είναι εξαιρετικά περιορι-

σμένο ως προς το εύρος των θεμάτων που καλύπτει (αποκλειστικά πινακίδες διοικητικού περιεχομένου), την κοινωνική θέση του γράφοντος (ειδική ομάδα γραφών) και τη γεωγραφική κατανομή (νότια Ελλάδα), για να επιτρέψει τη διατύπωση μιας κοινά αποδεκτής άποψης για το ζήτημα. Όσον αφορά την ποικιλότητα που παρουσιάζεται κατά την εποχή της παρακμής των διαλέκτων, τα κείμενα της τρίτης ενότητας, και ειδικότερα το Γ.5, περιγράφουν τη βαθμιαία διαδικασία κατά την οποία οι αρχαίες διάλεκτοι δίνουν τη θέση τους στην κοινή, γεγονός που συνεπάγεται την ταυτόχρονη χρήση στον ίδιο χώρο δύο γλωσσικών ποικιλιών. Η ποικιλότητα έξω από τον κυρίως ελληνικό χώρο παίρνει διαφορετικό χαρακτήρα, καθώς, κατά τη διάρκεια του εξελληνισμού των ελληνιστικών βασιλείων, οι αυτόχθονες κάτοικοι συνέχισαν να μιλούν τις γλώσσες τους παράλληλα με την κοινή, αλλού λιγότερο, αλλού περισσότερο, ανάλογα με την κοινωνική τάξη του ομιλητή και τη διαβίωση σε αστικό ή αγροτικό περιβάλλον (Β.9). Η διγλωσσία ή και πολυγλωσσία ήταν, επομένως, τρέχουσα κατάσταση. Επίσης, η ίδια η «κοινή», παρά την ονομασία της, δεν είχε ενιαία μορφή. Το κείμενο Δ.6.3 αναφέρεται στην ποικιλότητα που χαρακτήριζε την κοινή, ιδίως στις λαϊκές παραλλαγές της, και προχωρά, με βάση συντακτικά κριτήρια, σε μια ταξινόμηση των υφολογικών επιπέδων του γραπτού λόγου. Στη Δ' ενότητα, τα κείμενα Δ.7, Δ.8, Δ.9 δίνουν μια εμπεριστατωμένη εικόνα για τις ανατολικές κοινές (συριακή, παλαιστινιακή, αιγυπτιακή και Μικράς Ασίας), την ιουδαϊκή ελληνική και τα ελληνικά της Καινής Διαθήκης, αλλά και για τα σχετικά ζητήματα που απασχολούν την επιστημονική κοινότητα.

Η γλωσσική ποικιλότητα δεν σχετίζεται αποκλειστικά με την ύπαρξη διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών, αλλά περιλαμβάνει και τις επιμέρους χρήσεις μιας γλωσσικής ποικιλίας. Έτσι, το πρώτο μέρος της Ζ' ενότητας διερευνά τις «υψηλές» χρήσεις της γλώσσας στη λογοτεχνία και τη γραμματεία γενικότερα. Τέλος, το δεύτερο παράρτημα του τόμου είναι αφιερωμένο σε ειδικές-οριακές χρήσεις της γλώσσας: παροιμίες, γνωμικά, κατάδεςμοι, προφητικός λόγος, αισχρολογία, γλώσσα των «βαρβάρων» και των παιδιών στην αρχαία ελληνική γραμματεία και, ακόμα, μη λεκτική επικοινωνία.

Η ευρεία θεματολογία που καλύπτει όλες τις πιθανές μορφές ποικιλότητας, καθώς και η έκταση που αφιερώνεται στην περιγραφή όλων αυτών των ποικιλιών της αρχαίας ελληνικής, καθιστά την *Ιστορία* ένα

μοναδικό βοήθημα για όποιον ενδιαφέρεται γι' αυτά τα ζητήματα, είτε από την άποψη της ιστορίας της ελληνικής είτε από αυτήν της γενικής γλωσσολογίας και της κοινωνιογλωσσολογίας.

Εάν η *Ιστορία* θεμελιώνεται, όπως έχει επισημανθεί στις παρουσιάσεις που ήδη έχουν γίνει, σε μια επιστημονική αντίληψη που καταρρίπτει τους μύθους που συνοδεύουν την αρχαία ελληνική γλώσσα –λ.χ. περί ανωτερότητάς της ή κατοπινής φθοράς της–, το ενδιαφέρον είναι ότι κλονίζει και ορισμένες παραδεδομένες αντιλήψεις του πιο ειδικευμένου κοινού. Υπάρχει η κοινή παραδοχή ότι μελετώντας μια γλώσσα ανακαλύπτουμε στοιχεία για την ιστορία του λαού που τη μιλούσε και τις επαφές του με άλλους λαούς: αυτές θεωρείται ότι αφήνουν τα ίχνη τους στη γλώσσα και, ιδιαίτερα, στο λεξιλόγιο της μέσω του δανεισμού. Αυτό ισχύει ασφαλώς σε πολλές περιπτώσεις και, μέσα από την *Ιστορία* και, ειδικότερα, την Ε' ενότητα, παρακολουθούμε τα σημάδια που άφησε η ελληνική σε άλλες γλώσσες και αντίστροφα. Μαθαίνουμε όμως επίσης ότι τα πράγματα δεν έχουν αναγκαστικά και πάντοτε έτσι. Οι Έλληνες ανέπτυξαν σχέσεις και με λαούς, η γλώσσα των οποίων, στη μορφή που μας παραδίδεται σήμερα, ούτε επηρεάστηκε από την ελληνική ούτε άφησε ίχνη σε αυτήν. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της αραβικής. Όπως διαβάζουμε στο σχετικό κείμενο (Ε.17), «η μορφή των δύο γλωσσών, όπως παραδίδεται στις μαρτυρίες που σώθηκαν από τη συγκεκριμένη χιλιετία (4^{ος} αι. π.Χ.-3^{ος} αι. μ.Χ.) εμφανίζει ελάχιστα ίχνη αυτής της (πρώιμης) επαφής». Και αυτό διότι η κοινή της ρωμαϊκής επαρχίας της Αραβίας δεν άφησε κείμενα που θα μαρτυρούσαν τις επιδράσεις της αραβικής και τα μόνα ελληνικά κείμενα, γραμμένα από αραβόφωνους που εξελληνίστηκαν, είναι γραμμένα στη λόγια αττικίζουσα κοινή: ως εκ τούτου δεν περιέχουν ίχνη της αραβικής. Επίσης, δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες στην αραβική, πριν από την εποχή του Μωάμεθ, όπου θα φαινόταν η επίδραση της ελληνικής σε αυτή τη γλώσσα. Τέλος, η γλώσσα που έμελλε να γίνει η κλασική αραβική, η γλώσσα του Κορανίου, είναι η γλώσσα των Αράβων της αραβικής χερσονήσου, που δεν υπήρξαν ποτέ υποτελείς της Ρώμης ή του Βυζαντίου ούτε ήταν σε επαφή με την ελληνική γλώσσα, όπως οι άλλοι ομόγλωσσοί τους. Αποτέλεσμα, τα ίχνη της γλωσσικής επαφής αραβικής/ελληνικής σήμερα να έχουν σβήσει και οι αλληλοσυσχετισμοί που υπάρχουν μεταξύ των δύο λεξιλογίων να αποτελούν, κυρίως, δάνεια μέσω τρί-

των γλωσσών. Θα ήταν απόηχοι, ωστόσο, να ερμηνεύσουμε την έλλειψη σημαδιών γλωσσικής επαφής ως έλλειψη επαφής των δύο λαών.

Μια δεύτερη παραδοχή των γλωσσολόγων είναι ότι οι γλώσσες αποτελούν συστήματα που εξελίσσονται μέσα στον χρόνο, και αυτό ανεξάρτητα από τη θέληση μεμονωμένων ατόμων ή οργανωμένων ομάδων (βλ. και κείμενο Α.8, ιδιαίτερα την τελευταία παράγραφο). Το παράδειγμα της ελληνικής, με τη μακρά ιστορία της, μας προτρέπει να μην είμαστε απόλυτοι ως προς αυτό. Ο Χριστίδης, στην Εισαγωγή, όπου συζητά το ζήτημα της «συντηρητικότητας» της ελληνικής, αναζητώντας τις ιστορικές αιτίες της, τονίζει ότι αφενός η συντηρητικότητα δεν απαντά σε όλο το φάσμα της ελληνικής (βλ. διάφορες διαλέκτους όπως η κατω-ιταλική ή η καππαδοκική) και αφετέρου, εκεί όπου υπάρχει, είναι προϊόν συντηρητικών γλωσσικών στάσεων οι οποίες προέκριναν, για τις «υψηλές» ποικιλίες, επιλογές που πρόβαλλαν τη συνέχεια με αρχαιότερες μορφές. Αντίθετα, οι «χαμηλές» ποικιλίες, απομακρυσμένες από τα κέντρα άνθησης αυτών των γλωσσικών στάσεων, ακολούθησαν τον δικό τους, ανεξάρτητο δρόμο. Παράδειγμα απρόσκοπτης εξέλιξης –όπως αναφέρει και ο Χριστίδης– η καππαδοκική διάλεκτος που, όντας στην περιφέρεια, έμεινε ανεπηρέαστη από κάθε είδους καθαριστική-ρυθμιστική πρακτική. Έχουμε, επομένως, στην περίπτωση της ελληνικής, ένα παράδειγμα γλώσσας που η μορφή της, και μάλιστα αυτή της «κοινής» ποικιλίας της, δεν απομακρυνόταν από την αφετηρία της όσο θα απομακρυνόταν αν εξελισσόταν ανεξάρτητα από παρεμβάσεις που έγιναν από ορισμένους ομιλητές-ρυθμιστές της.

Η *Ιστορία* επιδέχεται διαφορετικά επίπεδα ανάγνωσης, καθώς οι αναγνώστες στους οποίους απευθύνεται δεν περιορίζονται στον χώρο των απολύτως ειδικών επιστημόνων –ελλήνων αλλά και ξένων, εφόσον προετοιμάζεται η αγγλική έκδοση του τόμου–, αλλά μπορούν κάλλιστα να ανήκουν και σε ένα ευρύτερο κοινό, που είναι όμως διατεθειμένο να υποβάλει τον εαυτό του σε μια νοητική άσκηση.

Το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό θα ανατρέξει στον τόμο αυτό, πολύ απλά, για να ικανοποιήσει την περιέργειά του σχετικά με την ιστορία της ελληνικής. Η διασπορά των θεμάτων αλλά και η τεχνονγνωσία που απαιτείται για τον εντοπισμό των σχετικών πηγών καθιστούν την πρόσβαση σε αυτού του είδους τη γνώση πολύ δύσκολη· η *Ιστο-*

ρία αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο σε αυτή την κατεύθυνση. Πέρα όμως από την εγκυκλοπαιδική ενημέρωση, που ασφαλώς παρέχεται μέσα από τις σελίδες του τόμου, το ίδιο κοινό, αλλά και το πιο ειδικευμένο, θα έχει την ευκαιρία να ενημερωθεί για τις πιο σύγχρονες τάσεις της επιστήμης και τα ερωτήματα που μένουν ακόμα αναπάντητα ή που δεν έχουν λάβει τελεσίδικες και ομόφωνες απαντήσεις. Μέσα από ευσύνοπτα κείμενα (4-8 σελίδων περίπου), ορισμένα από τα οποία υπογράφονται από τους ιστορικούς πρωταγωνιστές της σχετικής έρευνας –λ.χ. ο J. Chadwick, ο M. L. West, ο O. Masson κ.ά.– η *Ιστορία* δίνει μια σφαιρική παρουσίαση του εκάστοτε θέματος. Τέλος, οι αναγνώστες θα βρουν συγκεντρωμένη τη βιβλιογραφία που –γιατί όχι– θα τους οδηγήσει σε περισσότερο λεπτομερειακή και εξειδικευμένη γνώση. Πρέπει, ωστόσο, να επισημανθεί ότι η βιβλιογραφία, ενώ σε άλλα άρθρα είναι εκτενέστατη, σε άλλα αρκείται στην υπόδειξη των κυριότερων έργων. Για παράδειγμα, η βιβλιογραφία που συνοδεύει το κείμενο Η.2, για τους αρχαίους γραμματικούς, θα μπορούσε να μην περιορίζεται σε δύο τίτλους, αλλά να παραπέμπει σε περισσότερα και πιο πρόσφατα έργα. Δεν είναι, όμως, λίγα τα άρθρα που περιλαμβάνουν στη βιβλιογραφία τους εξαιρετικά πρόσφατα έργα – ιδίως αν λάβουμε υπόψη το μεγάλο χρονικό διάστημα που αναγκαστικά μεσολαβεί από τη συγγραφή έως την έκδοση, με τις μεταφράσεις στα ελληνικά των κειμένων των ξένων συγγραφέων, την ομοιογενοποίηση των κειμένων, τις εσωτερικές παραπομπές, τη φιλολογική και τυπογραφική επιμέλεια. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ο τόμος, εκδοτικά, αποτελεί ένα κομψότεχνημα και ότι ακόμα και ο πιο μεμψίμοιρος αναγνώστης θα δυσκολευτεί να εντοπίσει τα μετρημένα στα δάκτυλα παραράματα.

Αν και η *Ιστορία* δεν διαβάζεται σαν μυθιστόρημα και πολλά άρθρα απαιτούν μεγάλη προσήλωση και ανάγνωση «με χαρτί και μολύβι» –λ.χ. τα κείμενα τα σχετικά με την ινδοευρωπαϊκή ή τις προελληνικές γλώσσες–, είναι φανερό η μέριμνα που υπάρχει για το μη εξειδικευμένο κοινό. Καταρχάς, με τις μεταφράσεις στα νέα ελληνικά που δίνονται συστηματικά τόσο στα επιμέρους κείμενα, όσο και στις επιλογές αρχαίων κειμένων που τα ακολουθούν. Επίσης, με την καθοδήγηση του αναγνώστη στα εισαγωγικά σημειώματα των ενότητων, όταν κρίνεται αναγκαίο. Οι χάρτες στη Β', καθώς και στην Ε' ενότητα που πραγματεύεται τις σχέσεις της ελληνικής με τις άλλες γλώσσες, βοηθούν επίσης την ανάγνωση.

Θα ήταν ωστόσο σκόπιμο, σε μια επόμενη έκδοση, να προβλεφθεί χάρτης και για τη Γ' ενότητα, τη σχετική με τις διαλέκτους. Η ανάγνωση διευκολύνεται επίσης από τις εσωτερικές παραπομπές, που θα μπορούσαν, ίσως, να είναι πυκνότερες. Τέλος, χρήσιμα εργαλεία για την ανάγνωση είναι το γλωσσάρι και τα ευρετήρια –κυρίων ονομάτων, γλωσσών-διαλέκτων, λέξεων κατά γλώσσα-διάλεκτο και όρων και θεμάτων– στο τέλος του τόμου.

Η διεπιστημονικότητα του έργου αποτελεί ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό για τους ειδικούς, οι οποίοι θα έχουν την ευκαιρία να βρουν συγκεντρωμένες τις προσεγγίσεις που έχουν γίνει στο αντικείμενο της μελέτης τους μέσα από άλλους επιστημονικούς χώρους. Η επικέντρωση στην αρχαία ελληνική γλώσσα, αλλά κυρίως η βαθύτερη ιδεολογία που την διαπνέει, επιτρέπει στην *Ιστορία* να επεκταθεί, όπως ελπίζουμε να έχουμε δείξει, σε ένα μεγάλο εύρος θεμάτων, πολλά από τα οποία είναι πρωτότυπα για μια *Ιστορία* της αρχαίας ελληνικής και δεν έχουν συνυπάρξει έως τώρα σε ενιαίο έργο. Μια επισημάνση που θα μπορούσε να γίνει είναι ότι λείπει ένα κείμενο για την ανάπτυξη της φιλοσοφίας της γλώσσας από τους αρχαίους Έλληνες, ένα θέμα που θα το χαρακτηρίζαμε «κλασικό» και θα μπορούσε κάλλιστα να ενταχθεί στην Η' ενότητα, «Οι αρχαίοι και η γλώσσα».

Είναι ασφαλώς αναμενόμενο, σε ένα συλλογικό έργο τέτοιας έκτασης, στο οποίο συμμετέχει ένας τόσο μεγάλος αριθμός συγγραφέων, τα άρθρα να παρουσιάζουν ανισότητες ως προς την ποιότητα, το ύψος και τα κύρια χαρακτηριστικά τους –λ.χ. άλλα είναι περισσότερο περιγραφικά ή ανακεφαλαιωτικά, ενώ άλλα έχουν χαρακτηριστικά ενός πρωτότυπου επιστημονικού άρθρου και άλλα, με τον αναστοχαστικό ή προγραμματικό χαρακτήρα τους, φέρουν έντονα τη σφραγίδα του συγγραφέα τους. Είναι βέβαιο ότι η ουσιαστική συμβολή της *Ιστορίας* στα επιμέρους θέματα της ιστοριογραφίας της αρχαίας ελληνικής θα χρειαστεί αρκετό χρόνο για να αποτιμηθεί, καθώς τα μεγάλα έργα αναφοράς κρίνονται κυρίως από την υποδοχή που τους επιφυλάσσει η επιστημονική κοινότητα μέσα από τη διεθνή εργογραφία. Η συχνότητα της αναφοράς στα επιμέρους κείμενά της θα δείξει, με τον καιρό, την αναγνώριση της προσφοράς της από τους ειδικούς που θα έχουν εντυπωθεί στις λεπτομέρειές της.

Η *Ιστορία*, με την εξαντλητική θεματική της, δίνει αρκετά συνοπτικά τη συνολική ε-

κόνα των έως σήμερα γνώσεων της επιστήμης για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Αξιοποιώντας τις αρχές της σύγχρονης γλωσσολογίας και κοινωνιογλωσσολογίας, εμπλουτίζει την έως τώρα συνήθη θεματολογία της ιστοριογραφίας της ελληνικής με νέα ζητήματα, ενώ παράλληλα εδραιώνει μια νέα οπτική γωνία για τη «διαχείριση των δεδομένων». Σίγουρα, δεν αποτελεί ένα ριζοσπαστικό έργο που έρχεται να ανατρέψει εκ θεμελίων τις γνώσεις μας για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Με τον εγκυκλοπαιδικό και επιστημονικό χαρακτήρα της, ωστόσο, επιφέρει, συστηματικά και υπόρρητα, ρωγμές σε μύθους, κοινές παραδοχές ή παραδεδωγμένες αντιλήψεις, και αυτό σε διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Με αυτή την έννοια, ο κάθε αναγνώστης είναι ελεύθερος να δώσει στη ραγισματιά που κοσμήει το εξώφυλλο της *Ιστορίας* την ερμηνεία που αυτός επιθυμεί.

ΓΛΩΣΣΑ, ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η άλλη προσέγγιση στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΧΕΙΛΑ-ΜΑΡΚΟΠΟΠΥΛΟΥ

«Η ιστορία του ανθρώπου είναι η ιστορία του λόγου του» (Γ. Χειμωνάς, *Έξι μαθήματα για τον Λόγο*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1984, σ. 13).

Ο ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ του 2001 πέρασε στην ιστορία σηματοδομένος με γεγονότα, εικόνες και προοπτικές ολέθρου, ανατροπής, εκδίκησης, ισοπέδωσης, επιβολής. Μέσα στην αποπνικτική και δυσώινη ατμόσφαιρα που προκάλεσε ο απόηχός του, μια σημαντική επιστημονική «ανθρωπιστική» δραστηριότητα, ένα σημαντικό συλλογικό εκδοτικό γεγονός, η *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας και του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, επιμ. επιμέλεια από τον καθηγητή Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Α.-Φ. Χριστίδη), ήρθε να λειτουργήσει ως αντίδοτο πνευματικής τόνωσης και ανάτασης.

Από το πρώτο βιαστικό ξεφύλλισμα στο

Η Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου διδάσκει γλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.